

Spreektekst lezing Brouwerconferentie 18 januari door Kajsa Ollongren, vicepremier en minister van BZK

Desinformatie als bedreiging van onze rechtsstaat

Hartelijk dank voor de uitnodiging om te spreken op deze editie van de Brouwerconferentie. Vorig jaar kon ik er wegens ziekte helaas niet bij zijn. Ik beloof dat ik vandaag dubbel mijn best doe.

We hebben allemaal de verbijsterende beelden gezien van de bestorming van het Capitool in Washington. Het is een direct gevolg van de meest succesvolle desinformatiecampagne van 2020: de door Donald Trump verspreide theorie dat de Amerikaanse verkiezingen 'gestolen' zijn.

Als overmorgen de inauguratie van zijn opvolger plaatsvindt, kunnen we concluderen dat ook in de VS de democratie sterk genoeg is. Dat je verkiezingen niet kunt winnen door nepnieuws te verspreiden en het parlement te bestormen.

Maar dat is natuurlijk niet het hele verhaal. Tientallen miljoenen Amerikanen geloven de leugens en de complottheorieën van Trump. Woorden hebben gevolgen. Woorden doen er toe. Zij creëren twijfel aan de democratie en haar instellingen, als een woekerende tumor.

Ook ons land is daar niet vrij van. Wantrouwen in de overheid, het gevoel niet gehoord te worden en boosheid over ongelijkheid splijten ook onze samenleving.

Desinformatie kan verschillen uitvergrooten en polarisatie in de hand werken. Het brengt de oplossing voor die vaak terechte problemen niet dichterbij.

Ik maak me zorgen over de schade die desinformatie aan kan richten. Het is belangrijk dat zoveel mogelijk mensen beseffen wat voor risico's we met elkaar lopen. De enige manier waarop we desinformatie kunnen bestrijden is als we dat gezamenlijk doen.

Het gevaar van desinformatie groeit met het voortschrijden van de techniek. Drieduizend jaar geleden maakten de Trojanen al op hardhandige wijze kennis met het fenomeen toen ze een houten paard voor hun muren aantroffen.

'Onwaarheid vliegt en de waarheid strompelt er moeizaam achteraan', schreef de Ierse satiricus Jonathan Swift in 1710. Dat geldt nog sterker voor onze tijd. Online desinformatie kan razendsnel, op grotere schaal, gericht en goedkoper worden gemaakt en verspreid.

Dat heeft grote gevolgen, zoals de vorige spreker Richard Rogers ook al aangaf. Russische trollen wisten met desinformatie verdeeldheid te zaaien over belangrijke politieke kwesties als de annexatie van de Krim, de Amerikaanse verkiezingen van 2016 en over MH-17, om een voorbeeld hier in Nederland te noemen.

Sinds de uitbraak van Covid-19 zien we het fenomeen nog veel groter worden. Kort na het uitbreken van Covid waarschuwde wereldgezondheidsorganisatie WHO niet alleen voor de pandemie, maar ook voor een 'infodemie', een virale golf van desinformatie die over de wereld wordt uitgestort.

Ik denk dat mensen vaak op zoek gaan naar hun eigen waarheid. Zeker in de extreme situatie waar we nu in zitten, belanden mensen met een paar kliks in een soort online spiegelpaleis van alternatieve feiten.

We hebben ook in Nederland gezien waar dat toe leidt. Bijvoorbeeld de vernieling van 5G-masten. Of hoe politici geïntimideerd werden op het Plein in Den Haag door mensen die naar het lijkt gevoed zijn door complottheorieën.

De onrust rond Covid-19 laat zien dat desinformatie niet stopt bij onze grenzen. Als we over minder dan twee maanden zelf naar de stembus gaan, zijn we dus extra alert. Dat desinformatie bij de provinciale en Europese verkiezingen van 2019 geen rol van betekenis heeft gespeeld, is geen reden om onszelf in slaap te sussen.

Uit onderzoek van *de Volkskrant* bleek dat een op de drie Nederlanders zegt 'vaak niet meer te weten wat waar is en wat onwaar'. We lopen het gevaar af te steven op een 'infocalyps'. Dat is een samenleving waarin desinformatie - bewust gemaakt om mensen te misleiden - en misinformatie - goedbedoelde onjuiste informatie - mensen uit elkaar drijven. Een samenleving waarin het verschil vervaagt tussen feit en fictie, tussen waarheid en leugen.

Filosoof Hannah Arendt vond dat kenmerkend voor een totalitaire maatschappij. Het knaagt in elk geval aan de fundamenten van onze democratische rechtsstaat. Twijfel aan de waarheid doet ook twijfelen aan de neutraliteit van wetenschappers, de berichtgeving van journalisten, de onpartijdigheid van rechters en de integriteit van politici en bestuurders.

Iedereen in Nederland mag gehoord worden. Kritiek, debat en onenigheid vormen de zuurstof van een democratie. Maar dat werkt alleen, als we het eens zijn over de spelregels. Anders krijgen we een wedstrijd waarin de strijd met de scheidrechter wordt aangegaan in plaats van met elkaar.

Desinformatie is als Dracula, een duister wezen dat niet leeft van ons bloed, maar van onze onwetendheid. Dracula schakelen we, zo wil de legende, uit met een houten staak, knoflook en een zilveren kogel. Om te slagen hebben we ze alle drie nodig.

Technologie is onze houten staak. Een nuttig en onmisbaar instrument om deepfakes te ontmaskeren, nepaccounts en spamberichten op te sporen en algoritmen te onderzoeken. Zo kunnen we voorkomen dat iemand die informatie zoekt over Corona in twee klikken terecht komt bij een giftige complottheorie.

Wet- en regelgeving zijn onze knoflook. Zij helpen om de vampier op afstand te houden. Dankzij een actieplan en een gedragscode zorgen de Europese lidstaten er sinds enkele jaren voor dat sociale mediabedrijven hun verantwoordelijkheid nemen. Dat gebeurt stap voor stap, niet in een keer. Daar is echt een ontwikkeling gaande.

We zien hoe die bedrijven de inhoud die op hun platforms verschijnt strenger zijn gaan monitoren. Hun afwegingen zijn niet eenvoudig. Zo besloten Facebook, Instagram en Twitter na de bestorming van het Capitool de accounts van president Trump tijdelijk of zelfs permanent te blokkeren. De vraag is of zo'n ingreep niet te ver gaat. Het liefst leg je dit voor aan de rechter.

Ook geven sociale mediabedrijven buitenstaanders de kans mee te kijken. Zo kunnen factcheckers, onderzoekers en overheden online desinformatie monitoren. In de nabije toekomst scherpt het European Democracy Action Plan deze regels aan en legt de Digitale Dienstenwet de rechten en plichten van sociale mediabedrijven verder vast.

Tot slot moeten politieke partijen meer openheid geven over politieke advertenties, de inzet van hun digitale middelen en de manier waarop ze zijn gefinancierd. Iets waar in Nederland de commissie Remkes al in 2018 voor pleitte. Dat gaan we nu gewoon doen.

Ons derde en sterkste wapen zijn weerbaarheid en bewustwording. Zij vormen onze zilveren kogel. Dit is tegelijk het moeilijkste deel, omdat het vereist dat burgers zelf in actie komen.

Als overheid helpen we een handje door in het onderwijs mediawijsheid en digitale geletterdheid te stimuleren. Een mooi voorbeeld is het Slecht Nieuwsspel waar Sander van der Linden zojuist over sprak. Zo leren kinderen en jongeren informatie op waarde te schatten.

Met extra gelden voor onderzoeksjournalistiek zorgen we dat die onafhankelijk, kritisch en hoogwaardig is en waarborgen we de diversiteit van de media. Daarnaast vragen we wetenschappers om hulp bij de ontwikkeling van kennis over desinformatie en de werking van algoritmen.

De rest moeten we met zijn allen doen. Door elke dag kritisch na te denken over de betrouwbaarheid van online en offline media. Wat ook geen kwaad kan, is een abonnement te nemen op een kwaliteitskrant.

Met al deze wapens kunnen we Dracula uitschakelen.

We voeren dit gevecht met terughoudendheid. We respecteren grondrechten als de vrijheid van meningsuiting, de persvrijheid en het recht op informatie. Je mag nooit doorschieten in deze strijd.

We bestrijden desinformatie door haar impact te beperken, door de barrières te verhogen om haar te verspreiden. We zijn zuinig met het actief tegenspreken of ontkrachten ervan.

Soms spreken we berichten wel tegen. Als de maatschappelijke stabiliteit wordt bedreigd, mensen tegen elkaar worden opgezet of de volksgezondheid in gevaar komt. Dit gebeurt bijvoorbeeld bij misleidende informatie over Covid-19. Denk aan onjuiste berichten over de ernstige bijwerkingen van mondkapjes of de betrouwbaarheid van Coronatesten.

In de strijd tegen desinformatie staat veel op het spel. Zonder waarheid is er geen vertrouwen. En zonder vertrouwen stopt de vernieuwing van een samenleving. Het smoort creativiteit en innovatie. Een samenleving vol wantrouwen en verdeeldheid is ontvankelijk voor paranoia en complotdenken.

Ik zou willen concluderen dat ik optimistisch ben over deze strijd. Maar het ligt ingewikkelder. Dit is geen heldenepos waarbij we zeker weten dat aan het eind de slechterik verliest.

Deze strijd is een test voor de kracht van onze democratie. Het succes hangt af van de inzet van ons allemaal. Van wetgevers en sociale mediabedrijven,

van wetenschappers en journalisten en alle anderen in de samenleving. Het is een test die niemand moet onderschatten en waarbij we iedereen nodig hebben. Ik reken daarbij ook op u.

Dank u wel.